

WYKORZYSTANIE MODELU R.W. BUTLERA W INTERPRETACJI ROZWOJU ATRAKCJI TURYSTYCZNEJ NA PRZYKŁADZIE KOPALNI SOLI W WIELICZCE

*Zygmunt Kruczek**
*Adam R. Szromek***

Zarys treści: Atrakcje turystyczne stanowią główny element produktu turystycznego. Kopalnia Soli w Wieliczce jest najczęściej odwiedzaną i najlepiej skomercjalizowaną atrakcją turystyczną w Polsce, unikalnym w skali świata obiektem górnictwem wpisany na listę UNESCO. W pracy autorzy podjęli próbę wykorzystania modelu cyklu ewolucji obszaru turystycznego R.W. Butlera do interpretowania faz rozwoju kopalni. W okresie od 1945 do 2007 roku wyróżniono dwa cykle rozwoju, a załamania frekwencji turystów w kopalni spowodowane były działaniem czynników zewnętrznych (załamanie rynku turystycznego w latach osiemdziesiątych oraz zalanie chodników w 1993 r.). Obecnie kopalnia przyjmuje ponad 1 mln turystów plasując się w czołówce najczęściej odwiedzanych atrakcji turystycznych w Polsce, a zmiany produktu turystycznego i struktury odbiorców wskazują na osiągnięcie fazy odrodzenia w modelu Butlera.

Słowa kluczowe: atrakcja turystyczna, Kopalnia Soli w Wieliczce, Cykl Butlera.

Wprowadzenie

Wśród różnorodnych uwarunkowań rozwoju współczesnej turystyki kluczową rolę odgrywają atrakcje turystyczne, które są jednym z ważniejszych elementów składowych systemu turystyki. Gunn i Rusk [1979, s. 371] wymieniają je jako główny składnik całego systemu obok takich elementów, jak transport, usługi turystyczne, informacja i kierowanie. Pojęcie „atrakcje turystyczne” jest szerokie. Obejmuje ono nie tylko elementy przyrody i kultury, ale np. poziom cen, postawy ludności miejscowej wobec turystów i turystyki, urządzenia turystyczne wraz z całą infrastrukturą techniczną, możliwości przeżycia czegoś niezwykłego.

* Dr, Zakład Geografii Turystyki, AWF Kraków, Polska; e-mail: zygmunt.kruczek@awf.krakow.pl.

** Dr inż., Instytut Ekonomii i Informatyki, Politechnika Śląska w Gliwicach, Polska; e-mail: szromek@polsl.pl.

Kopalnia Soli „Wieliczka” jest jedną z najbardziej znanych atrakcji turystycznych na świecie. Poza faktem bogatej historii i pełnienia licznych ról społecznych (edukacyjnych, kulturowych, zdrowotnych itp.) jest ona również ważnym obiektem badań naukowych. Jednym z aspektów podejmowanych badań jest rozwój działalności turystycznej w kopalni¹. Dlatego celem niniejszej pracy jest analiza rozwoju ruchu turystycznego w Kopalni Soli „Wieliczka” w latach 1945-2010 w odniesieniu do koncepcji rozwoju obszaru turystycznego R.W. Butlera. Jego koncepcja cyklu życia obszaru turystycznego (TALC) nawiązuje do znanej w ekonomii koncepcji cyklu życia produktu oraz rozwoju populacji zwierząt. Koncepcja Butlera w ciągu 30 lat od jej opublikowania stosowana była w badaniach nad rozwojem obszarów i miejscowości turystycznych, rozwojem uzdrowisk, portów oraz produktów turystycznych. Kopalnię Soli w Wieliczce traktować możemy zarówno jako atrakcję turystyczną, jak i złożony produkt turystyczny. O jakości produktu decyduje głównie wartość samej atrakcji, stanowiącej jądro korzyści w strukturze produktu turystycznego. Badania atrakcji mogą zatem służyć celom marketingowym związanym z oceną i zarządzaniem produktem turystycznym. Miernikiem wartości atrakcji jest siła przyciągania turystów, a zmieniająca się w czasie wielkość ruchu turystycznego może przybrać postać funkcji logistycznej „S”. Autorzy zakładają, że istnieje możliwość wykorzystania modelu cyklu życia obszaru turystycznego do analizy rozwoju pojedynczej atrakcji turystycznej, podobnie jak miejscowości czy produktu turystycznego.

Charakterystyka Kopalni Soli w Wieliczce

Początki kopalni soli sięgają drugiej połowy XIII wieku, pomijając ślady warzelnictwa solnego sprzed ok. 5000 lat. Działalność kilkudziesięciu pokoleń polskich górników ukształtowała podziemny świat niepowtarzalny w swym pięknie i zadziwiający wielkością. Unikalny w skali światowej obiekt górniczy zawiera kaplice podziemne z bogatym wystrojem wewnątrz, oryginalne obudowy chodnikowe i komory poeksploatacyjne, dawne maszyny i urządzenia górnicze. Kopalnia została wpisana przez UNESCO na pierwszą Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego oraz została wymieniona wśród pierwszych 12 obiektów z całego świata. Przez wiele lat pełniła podwójną

¹ Dyrekcja Kopalni Soli w Wieliczce podpisała w 2005 roku porozumienie o współpracy w zakresie badań naukowych z Akademią Wychowania Fizycznego w Krakowie. Uczelnia objęła patronat naukowo-badawczy nad prowadzoną działalnością Kopalni Soli „Wieliczka” w zakresie turystyki i fizjoterapii, a pełnomocnikiem do realizacji porozumienia w zakresie turystyki został dr Zygmunt Kruczek.

funkcję – wydobywano tutaj sól, a jednocześnie część komór udostępniono do zwiedzania. Dziś kopalnia to głównie obiekt turystyczny, przyciągający co roku setki tysięcy turystów [Kruczek, 2006 s. 131].

Kopalnia jest dobrze przygotowana do przyjmowania gości. Jest to obiekt dostępny dla turystów codziennie przez 12 godzin. Są oni obsługiwani przez profesjonalnie wyszkolony personel, władający kilkoma językami. W kopalni pracuje około 300 wykwalifikowanych przewodników pozostających do dyspozycji turystów. Przed wejściem do szybu turyści mogą nabyć materiały informacyjne (przewodniki, foldery, kasety video) w 12 językach. Na trasie zwiedzania można kupić pamiątki, a w podziemnym centrum handlowym można skorzystać z podziemnej poczty, restauracji, kawiarni czy toalety.

Każdego roku w kopalni organizowane są imprezy na skalę nie tylko regionalną czy krajową, ale również światową, przyciągające tysiące turystów. Najpopularniejsze wydają się być Międzynarodowe Targi Mineralów, Skamieniałości i Bizuterii. Dodatkową atrakcją dla zwiedzających targi jest fakt, iż każdy z nich może sam spróbować swoich sił w rzeźbieniu, biorąc do rąk dłuto i kamień soli. Do innych równie popularnych imprez należą Podziemne Międzynarodowe Targi Atrakcji Turystycznych oraz Koncerty „Indywidualności Roku”. W 2000 roku odbyły się tu pierwsze na świecie podziemne skoki na gumowej linie tzw. „Bungee Jumping Show” oraz po raz pierwszy na świecie podziemny lot balonem. Ponadto kopalnia oferuje turystom szeroki zakres usług, tj. organizację konferencji, koncertów, mszy dla grup pielgrzymkowych, ceremonii ślubnych oraz bankietów, kolacji i obiadów. Organizowane są tu również bale sylwestrowe i studniówki. Skorzystać można z podziemnego kortu tenisowego i boiska do gier zespołowych. Ponadto kopalnia daje możliwość wykupienia specjalistycznej usługi przewodnickiej, obejmującej zwiedzanie poza trasą turystyczną.

Kopalnia nieustannie podejmuje kroki w celu uatrakcyjnienia oferty turystycznej. Czynione są starania, aby wykorzystać szanse, jakie stoją przed kopalnią i przyciągnąć jak największą liczbę zwiedzających. Jedną z poważniejszych inwestycji mających na celu podniesienie atrakcyjności zwiedzania kopalni jest budowa drugiego szybu „Regis”, którym turyści wyjeżdżaliby na powierzchnię w samym sercu miasteczka. Spod komory Wisła do windy goście dojeżdżać będą stylową kolejką. Jednym z ważniejszych planowanych przedsięwzięć będzie wystawianie inscenizacji legend (wykonywanych dotychczas w j. polskim) w wersji angielskojęzycznej. W udostępnionych nowych komorach tworzone jest multimedialne muzeum, umożliwiające poznanie niedostępnych fragmentów kopalni (rezerwat przyrody nieożywionej Grota Kryształowa), powstają ciągle nowe produkty turystyczne, np. „Szlak nowej przygody” dla miłośników mocnych wrażeń.

Kopalnia Soli „Wieliczka” to nowoczesnie zarządzane przedsiębiorstwo zatrudniające około 250 pracowników stałych i ponad 300 przewodników turystycznych. Wdrażany obecnie Motywacyjny System Wynagrodzeń stanowi priorytet strategii przedsiębiorstwa w zakresie polityki personalnej [Kruczek, 2006, s. 132].

Na atrakcję funkcjonującą pod hasłową nazwą „Wieliczka” składają się trzy przedsiębiorstwa:

- Muzeum Żup Solnych (jednostka podporządkowana Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Urządzone dwie ekspozycje – w podziemiach kopalni oraz w Zamku Żupnym na powierzchni,
- Uzdrowisko „PPU Wieliczka”.
- Trasa Turystyczna Spółka z o.o.

W roku 2010 wielicką kopalnię odwiedziło ponad 1 mln turystów, tj. o 2% więcej niż w roku 2009. Do kopalni przyjeżdża coraz więcej turystów z zagranicy – w omawianym okresie stanowili oni już 58% wszystkich odwiedzających. W 2010 roku najliczniej do podziemnej Wieliczki przybywali Brytyjczycy (58 874 osób), Niemcy (40 248 osób), Włosi (37 617 osób), Francuzi (33 575 osób), Koreańczycy (32 540 osób). W pierwszej piętnastce znaleźli się również Norwegowie, Amerykanie, Hiszpanie, Rosjanie, Węgrzy, Czesi, Słowacy, Szwedzi, Ukraińcy i Japończycy. Polaków było o 4% więcej niż w roku poprzednim.²

W 2010 roku do zabytkowych podziemi przewodnicy schodzili ponad 43 tysięcy razy, z czego ponad połowę grup oprowadzili przewodnicy polscy. Obcokrajowcy mieli do dyspozycji przewodników oprowadzających grupy zagraniczne w 10 językach obcych. Nieustannie od lat, największą popularnością cieszy się język angielski, a w dalszej kolejności niemiecki, francuski i włoski.

Badania socjologiczne wskazują, że Wieliczka jest odbierana i doświadczana na najwyższym poziomie emocjonalnym. Turyści opuszczając Kopalnię są ogromnie podekscytowani, zadowoleni, jednym słowem są w pełni usatysfakcjonowani z odwiedzenia tego miejsca. Tylko dla nielicznych zwiedzanie Kopalni jest monotonne i staje się nudne (przy powtórnych wizytach) [Holota, 2001, s. 72].

Atrakcje o dużej renomie powinny być dochodowe, mogą być finansowane z trzech źródeł:

- dochodów własnych (bilety i karty wstępu, usługi, pamiątki, wynajem powierzchni),
- z fundacji, dotacji sponsorów, darowizn,
- środków z budżetu (państwa lub lokalnego).

² Dane Kopalni Soli sp. z o.o (www.kopalnia.pl; dostęp 12.06.2011).

Kopalnia w Wieliczce jest dochodową atrakcją turystyczną i w niewielkim stopniu korzysta ze środków budżetowych. Na dochody kopalni największy wpływ ma liczba zwiedzających. Opłaty za bilety stanowią trzy czwarte dochodów kopalni z turystyki. Minister Gospodarki oraz Krajowa Izba Gospodarcza przyznały kopalni w 2002 roku status „Założyciela Akademii Marek”, podkreślając tym samym jej zasługi w rozwoju polskiej gospodarki. Wyróżnienie to potwierdziło, że kopalnia cieszy się dobrą reputacją i zasługuje na miano firmy markowej. Kopalnia Soli „Wieliczka” znalazła się w ścisłym gronie laureatów plebiscytu „Złota pięćdziesiątka”. W 2005 r. Polska Organizacja Turystyczna przyznała jej specjalny certyfikat jakości dla produktu „Podziemna Eskapada, czyli wycieczka z przygodami”.

Cykliczność rozwoju Kopalni Soli w Wieliczce

Literatura ekonomiczna prezentuje liczne koncepcje ewolucji produktu, wśród których najbardziej znanym jest schemat cyklu życia produktu [Kotler, Turner, 1993, ss. 3271-3397]. Zwroćenie uwagi na cykliczność zmian zachodzących w rozwoju produktu (sensu largo), spowodowało rozwinięcie tego zagadnienia w odniesieniu do wielu odmiennych typologicznie produktów i usług.

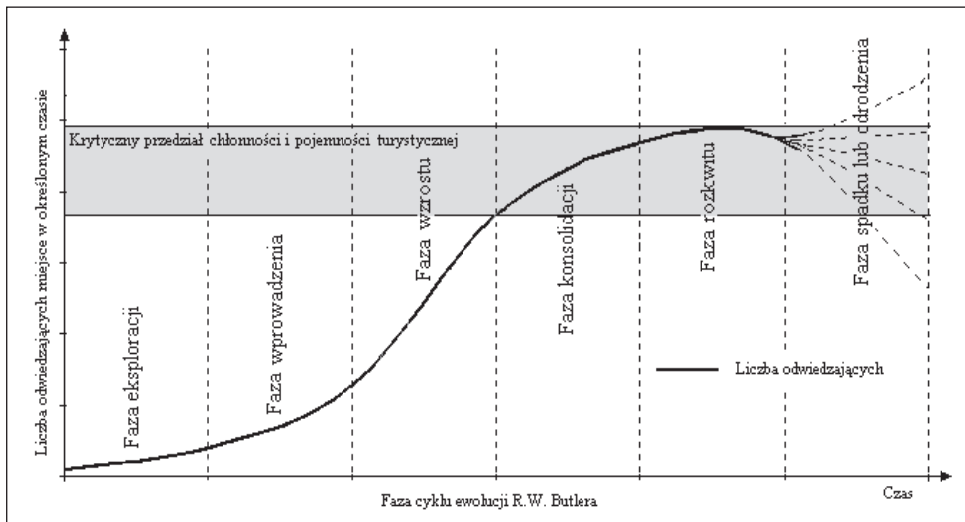
Fazowość zmian zachodzących w popularności obszaru turystycznego (jako produktu) zauważyli m.in. S.C. Plog [2001, ss. 13-24], J.M. Miossec [Pearce, 1995, s. 15], J.M. Thurot [Pearce, 1995, ss. 6-14] E. Gromsen [1981 s. 150-170], czy też M. Opperman [1993, ss. 535-560]. Jednak koncepcją najczęściej potwierdzaną w literaturze jest koncepcja TALC R.W. Butlera [1980, ss. 5-12]. TALC (*Tourism Area Life Cycle*) jest koncepcją opisującą zmiany zachodzące w ewolucji obszaru turystycznego. Zmiany te opisywane są za pomocą sześciu faz, charakteryzujących się m.in. odmienną dynamiką i kierunkiem rozwoju obszaru, analizowanego za sprawą zmiennej symptomatycznej w postaci liczby osób przybywających na określony obszar w ciągu roku.

R.W. Butler nadaje poszczególnym fazom symboliczne nazwy: *eksploracja, wprowadzanie, wzrost, konsolidacja, rozkwit* i *upadek* lub *odrodzenie*³. I tak, pierwsza faza (eksploracji) ma miejsce, gdy na danym obszarze poja-

³ Niestety polskojęzyczna literatura przedmiotu przytacza zróżnicowane nazewnictwo faz cyklu Butlera. Chodzi szczególnie o fazę określoną jako *development stage* oraz *stagnation stage*. Nie sposób jednak tłumaczyć obie nazwy wprost, jako fazę rozwoju czy stagnacji. Ujmując w cyklu rozwoju, fazę rozwoju można popaść w tautologię. Znacznie poważniejsza przeszkoda występuje w przypadku zachowania stosowanej nazwy fazy stagnacji, gdyż zgodnie z teorią cykli gospodarczych faza stagnacji jest okresem zastoju na dnie recesji, a nie jak u Butlera fazą rozkwitu. W związku z tym tłumaczenie oraz opis poszczególnych faz modelu R.W. Butlera przyjęto za pracę A.R. Szromka pt. *Cykliczność rozwoju uzdrowisk na przykładzie uzdrowisk polskich* [Szromek, 2010, ss. 17-40].

wiają się nieliczni turyści indywidualni, których przyciągają głównie walory przyrodnicze lub kulturowe. Są to turyści, którzy samodzielnie organizują swój wyjazd i nie ulegają utartym wzorcom wypoczynku. Ich oddziaływanie na życie mieszkańców i lokalną gospodarkę jest niewielkie.

Wprowadzenie ma miejsce wtedy, gdy turyści odwiedzają dany obszar coraz częściej, a część mieszkańców zaczyna czerpać dochody z usług noclegowych, gastronomicznych, leczniczych itp. Zaangażowanie mieszkańców następuje przez włączenie się w działalność gospodarczą na rzecz turystów lub ukierunkowanie usług głównie lub nawet wyłącznie na odwiedzających. Na obszarze miejscowości pojawiają się oczekiwania, co do zorganizowanych form wypoczynku oraz naciski na poprawę transportu i udogodnień dla turystów.

Ryc. 1. Cykl ewolucji obszaru turystycznego R.W. Butlera

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Butler, 1980 ss. 5-12].

Faza *wzrostu* rozpoczyna się w momencie, gdy na danym obszarze turystyka staje się jednym z głównych źródeł dochodów, a liczba turystów zrównuje się lub przewyższa liczbę stałych mieszkańców (jest to jednocześnie sygnał, iż na badanym obszarze rynek turystyczny jest już dobrze zdefiniowany). Na obszar taki wkraczają organizacje turystyczne spoza tego obszaru, wypierając lokalną przedsiębiorczość i pozbawiając stałych mieszkańców obszaru kontroli nad rozwojem funkcji turystycznej na swoim obszarze.

Faza *konsolidacji* oznacza pełny rozwój funkcji turystycznej na danym obszarze. Charakteryzuje ją zwolnienie tempa wzrostu liczby turystów, a turystyka staje się dominującym działem lokalnej gospodarki. Następuje odzielenie w przestrzeni miejskiej funkcji leczniczo-turystycznej (sanatoriów,

hoteli, restauracji itp.) od funkcji społecznej (np. od gospodarstw domowych). Podejmowane są działania mające na celu wydłużenie sezonu turystycznego oraz zwiększenie terytorialnego obszaru świadczenia usług. Antagonizmy ze strony ludności miejscowej mogą się nasilać wraz z intensyfikacją przeżyć w prowadzeniu działalności.

Faza *rozkwitu* to zdecydowane zahamowanie dynamiki wzrostu liczby odwiedzających, osiągnięcie maksimum liczebności turystów na danym obszarze, a następnie spadek liczby odwiedzających. Wówczas to obszar ma wprawdzie bardzo dobrze zdefiniowaną ofertę, ale już niemodną, a jego wizerunek nie pasuje do regionu.

Ostatni etap cyklu, to faza *upadku* lub *odrodzenia* funkcji turystycznej obszaru. *Upadek* charakteryzuje się spadkiem liczby turystów, zamykaniem nierentownych obiektów turystycznych lub przekształcaniem ich w inne typologicznie podmioty (np. domy opieki społecznej, mieszkania prywatne). Obszar nie jest zdolny do rywalizacji o turystę z innymi, atrakcyjniejszymi miejscowościami. Zmniejsza się oferta usługowa, przez co i miejscowość staje się coraz mniej atrakcyjna, a tym samym przyciąga coraz mniej turystów. Jeśli miejscowość posiada jeszcze odpowiednio dużą infrastrukturę, wówczas pojawiają się turyści weekendowi lub odwiedzający jednodniowi. Pojawia się zaangażowanie lokalnej ludności, tym razem częściej generującej popyt przez nabywanie usług, które teraz są dla nich dostępne po niższej cenie. Faza upadku może zakończyć się całkowitym lub częściowym zanikiem funkcji turystycznej na danym obszarze.

Obszar może jednak wejść w fazę *odrodzenia*. Nie jest to jednak możliwe bez świadomych i kompleksowych działań mających na celu uwydatnienie cech decydujących o atrakcyjności obszaru. Można tego dokonać przez wprowadzenie sztucznej atrakcyjności (np. przez przekształcenie obiektów w sieć kasyn) lub sięgnięcie po niewykorzystane jeszcze zasoby naturalne.

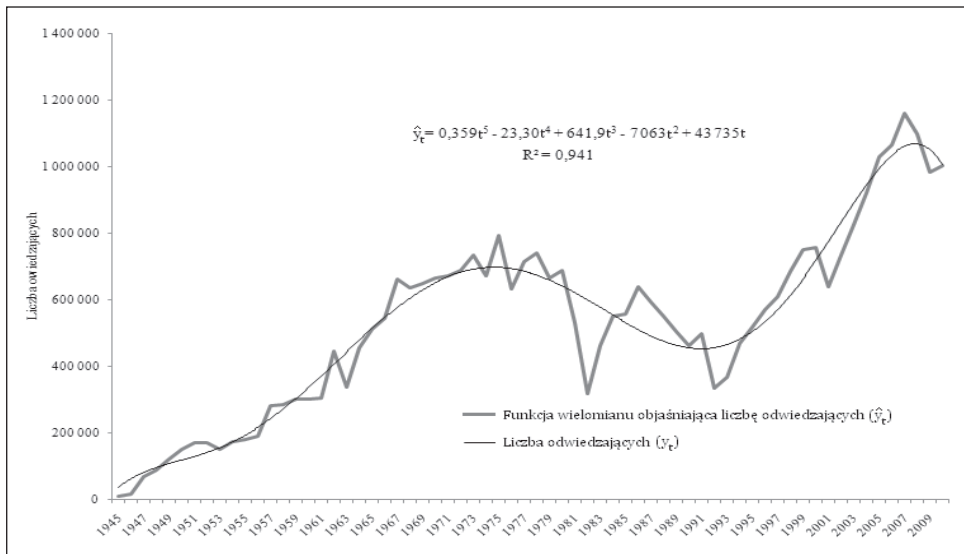
Wśród prac testujących koncepcję R.W. Butlera były prace S. Lundtorpa i S. Wanhilla, którzy w roku 2001 oszacowali funkcję logistyczną, jako matematyczne odwzorowanie przebiegu zjawiska rozwoju wyspy Bornholm [Lundtrop, Wanhill, 2001, ss. 947-964]. O ile funkcja logistyczna jest bardzo dobrym modelem objaśniającym rozwój wielu zjawisk ekonomicznych, to już jej interpretacja nie jest zagadnieniem prostym. S. Lundtorp i S. Wanhill podjęli się jednak oszacowania funkcji logistycznej oraz opisanie jej własności w kontekście faz opisanych przez R.W. Butlera. Eksperyment miał na celu zweryfikowanie poprawności szacowania funkcji opisywanego zjawiska na podstawie ograniczonej liczby obserwacji. Mimo, iż S. Lundtorp i S. Wanhill podkreślają wysoką przydatność modelowania rozwoju za pomocą funkcji logistycznej, to udowadniają oni jednocześnie, iż jest ona nieprzydatna przed pełnym uformowaniem się pierwszych faz cyklu. Tezę tę potwierdzają

w kolejnym swoim artykule z roku 2006 [Lundtrop, Wanhill, 2006, s. 146]. Potwierdzono zatem empirycznie, iż model logistyczny posiada cechy predykcji zjawiska dopiero po uformowaniu się większości faz, a w dodatku nie daje możliwości przewidywania ostatniej fazy cyklu (upadku). Pełni on zatem jedynie rolę funkcji opisującej zjawisko *ex post*.

Osiągnięciem S. Lundtorpa i S. Wanhilla było również dostarczenie wiedzy na temat fazowego podziału cyklu, który przekroczył tzw. *punkt przegięcia*. Badając własności funkcji, a szczególnie jej charakterystyczne punkty (obliczając miejsca zerowe za pomocą kolejnych pochodnych) ustalili, iż naturalnym podziałem wynikającym z funkcji logistycznej jest podział na pięć faz, z których pierwsza obejmuje obszar wyznaczony w przedziale od 0% do 9% maksymalnej wartości funkcji, a kolejne: od 9% do 21%, od 21% do 79% i od 79% do 91% maksimum (100%). Tym samym poprawne oszacowanie funkcji logistycznej pozwala na obliczenie zarówno punktu przegięcia, jak i maksimum funkcji, a to z kolei umożliwia wyznaczenie poszczególnych faz modelu.

Analizując krzywą rozwoju ruchu turystycznego w Kopalni Soli w Wieliczce, wykorzystano rejestrowane przez obiekt dane na temat liczby osób odwiedzających kopalnię w okresach rocznych. Uzyskano zatem szereg czasowy opisujący zmienność tej wielkości w okresie 65 lat (od 1945 do 2010 roku).

Zauważa się, iż krzywa rozwoju intensywności ruchu turystycznego w kopalni ma niezwykle interesujący przebieg. Wynika to z faktu kilkukrotnej zmiany kierunku rozwoju obszaru w długim okresie. Zachodzące zmiany

Ryc. 2. Rozwój ruchu turystycznego w Kopalni Soli w Wieliczce

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Kopalni Soli w Wieliczce.

opisano dobrze dopasowaną ($R^2=0,94$) funkcją wielomiany 5 stopnia. Złożoność funkcji uświadamia wysoką zmienność liczby odwiedzających w różnych okresach funkcjonowania obiektu.

Zagadnienia historyczne oraz analiza zmian liczby odwiedzających obiekt pozwalają na wyłonienie dwóch cykli rozwoju tego obszaru. Pierwszy to okres (umownie nazwany jako A) od zakończenia II Wojny Światowej (r. 1945) do przełomu lat 80 i 90, natomiast drugi okres (B) obejmuje przedział czasu rozpoczynający się od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych.

Okres pierwszego cyklu możliwy jest do opisanego za pomocą funkcji logistycznej A, a zarazem z uwzględnieniem obserwacji S.Ludtorpa i S.Wanhilla [2001, 2006] dotyczących podziału funkcji opisującej cykl. Postać funkcji logistycznej A (y_t^A) prezentuje wzór 1 (w którym t to numer okresu, gdzie rok 1945 to okres 1).

$$(1) \quad y_t^A = \frac{762627,9}{1 + 20,71 \cdot e^{-0,1786t}}$$

Wiedząc zatem, iż funkcja logistyczna A osiąga swoje maksimum na poziomie 762 628 turystów, można analitycznie wyznaczyć poszczególne fazy cyklu R.W. Butlera. Choć wyznaczenie okresów faz nie jest zagadnieniem skomplikowanym, to w pierwszej kolejności należy stanowczo stwierdzić, iż sam podział jest jedynie hipotezą, której weryfikację można przedstawić, przypisując kolejnym fazom konkretne wydarzenia historyczne z uzyskanych okresów, a najczęściej z przełomu dwóch okresów. I tak, uzyskano następujący podział cyklu z okresu umownie określonego jako A:

- a) faza eksploracji, to okres od rozpoczęcia działalności turystycznej przez kopalnię do roku 1947 (fakty historyczne nie mówią zbyt wiele o intensywności ruchu turystycznego przed II Wojną Światową, można się jednak domyślać, iż nie był on znaczący, a działania wojenne jedynie spowodowały jego zanik; dopiero powojenne statystyki ruchu turystycznego odnotowują zmianę ilościową, która zaszła po roku 1947).
- b) faza wprowadzania, to prawdopodobnie okres lat 1947-1951/1953 (od roku 1947 zauważa się zwiększenie zainteresowania szlakiem turystycznym kopalni, ale niektórzy badacze zauważają niedostosowanie urządzeń związanych z bezpiecznym transportem turystów w tym okresie, a nawet twierdzi się, iż obiekt był wówczas nie przygotowany na tak duży ruch turystyczny [Rączkowska, 2003, ss. 81-102]);
- c) faza wzrostu, to okres lat 1951/1953-1967 (faza wzrostu związana była z dotacjami państwowymi, jakie w tym okresie otrzymała kopalnia; okres remontu urządzeń transportujących turystów spowodował okresowy spadek liczby odwiedzających, ale wkrótce po nim liczba turystów ponownie zaczęła gwałtownie rosnąć);

- d) faza konsolidacji, to okres lat 1967-1972 (wzrost liczby odwiedzających obiekt wciąż postępował, ale należy zwrócić uwagę, iż fragmentaryczne dane dotyczące turystów zagranicznych udowadniają, iż znacznie większą rolę niż w poprzedniej fazie odgrywali turyści zagraniczni (głównie z ZSSR i Czechosłowacji), których w roku 1969 odnotowano 80 tys., podczas gdy poprzedni pomiar z roku 1955 dał wynik 4,6 tys.) [Rączkowska, 2003, ss. 81-102];
- e) faza rozkwitu, to okres lat 1972-1978 (w tym czasie następuje zahamowanie wzrostu liczby odwiedzających przy jednoczesnej dużej zmienności tej wielkości w kolejnych latach; może to świadczyć o próbach zwiększenia ruchu turystycznego);
- f) faza upadku, to okres lat 1978-1981/1991 (wówczas to nastąpiło definitywne obniżenie liczby odwiedzających do poziomu około 300 tys. osób; rzecz jasna głównym powodem tej sytuacji były działania związane z wprowadzeniem Stanu Wojennego oraz trudną sytuacją społeczno-gospodarczą społeczeństwa).

Powyższy podział jest jedynie hipotezą opartą na niektórych faktach historycznych oraz analizie ilościowej krzywej rozwoju. Możliwe jest jednak stawianie kolejnych pytań o to, czy sytuacja byłaby odmienna gdyby nie nastąpiły zmiany związane z wprowadzeniem Stanu Wojennego, a sytuacja społeczna nie uległaby pogorszeniu? Wydaje się jednak, że stosowane w tym czasie ekspozycje turystyczne oraz stan infrastruktury turystycznej i tak doprowadziłyby do dalszego zmniejszenia intensywności ruchu turystycznego, aż do poziomu 300 tys. odwiedzających (choć zapewne poziom ten osiągnięto by znacznie później).

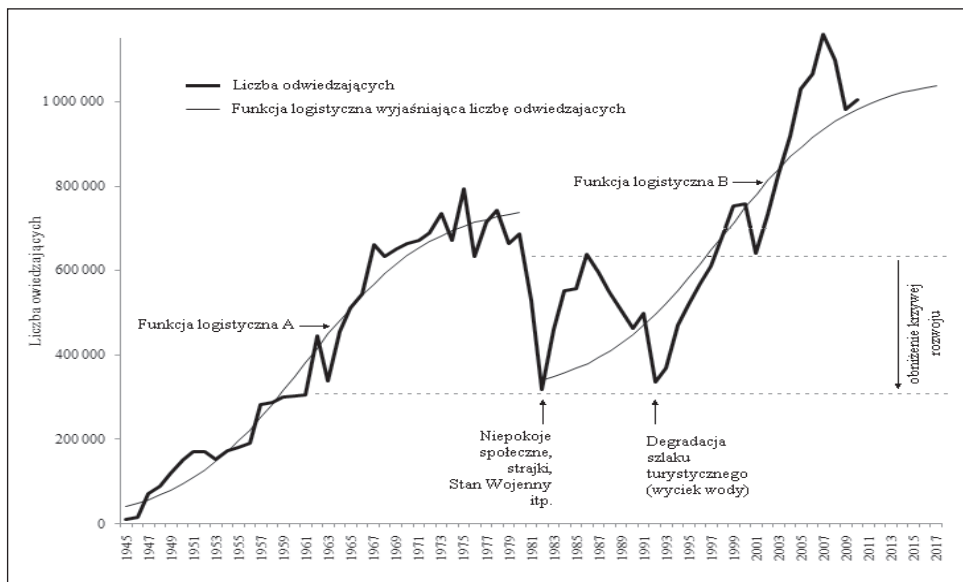
Warto zauważyć, iż po roku 1982 ponownie wznowiono działalność turystyczną. Wówczas liczba odwiedzających gwałtownie wzrastała przez 4 kolejne lata, jednakże już w roku 1986 ponownie odnotowano znaczący spadek odwiedzających, a w kolejnych latach sytuacja nie uległa poprawie. Jak donoszą źródła historyczne Kopalni Soli w Wieliczce w roku 1992 nastąpiła degradacja dróg dostępu do szlaku turystycznego spowodowana działaniem sił natury (tj. niekontrolowanym wyciekami wody). Jednakże zamknięcie kopalni dla zwiedzających na kilka miesięcy przyniosło nie tylko obniżenie rocznej liczby osób zwiedzających szlak (ponownie) do poziomu około 300 tys. osób, ale również doprowadziło do wprowadzenia zmian w ekspozycji turystycznej, co zaowocowało wzrostem liczby zainteresowanych w kolejnych latach.

Poddając analizie okres funkcjonowania kopalni po roku 1991 wydaje się, iż zainteresowanie ekspozycją wzrasta z każdym kolejnym rokiem przekraczając w ostatnich latach liczbę 1 mln turystów rocznie. Stosując progностyczne metody analogii czasowych zauważono, iż oszacowana dla

pierwszego okresu funkcja logistyczna A może opisywać przebieg zjawiska w okresie drugim. Uwzględniając nową podstawę cyklu wynoszącą 300 tys. turystów, postać funkcji logistycznej B jest następująca:

$$(2) \quad y_t^B = 300,000 + \frac{762,627.9}{1 + 20.71 \cdot e^{-0.1786(t-36)}}$$

Nie sposób określić jaki przebieg będzie miała funkcja w całym okresie B, gdyż zgodnie z uwagami S.Lundtorpa i S.Wanhilla [2006] jej pełne opisanie będzie możliwe dopiero po zakończeniu cyklu. Widoczne jest natomiast podobieństwo w dynamice wzrostu liczby turystów. Tym samym zasadne wydaje się, iż nie należy porzucać również hipotezy o możliwości kontynuacji dotychczasowego cyklu, zatrzymanego wskutek oddziaływania zdarzeń niezależnych (ryc. 3).

Ryc. 3. Dwa cykle rozwoju Kopalni Soli w Wieliczce

Źródło: Opracowanie własne.

Takie wyjaśnienie przebiegu krzywej rozwoju jest zbieżne z hipotezą S. Corak, która omawia przypadek chorwackiego uzdrowiska Opatija (Abacja), gdzie w ostatnim stuleciu udokumentowano wystąpienie cyklu Butlera, a właściwie trzech pełnych cykli składających się na jeden wielki cykl rozwoju obszaru [Corak, 2006, s. 271-287]. Między cyklami wystąpiły kilkuletnie okresy, kiedy miejscowość była zupełnie nieodwiedzana przez turystów lub było ich bardzo niewiele. Są to okresy I i II Wojny Światowej oraz okres

transformacji gospodarczej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Opatija wykazuje również znaczące podobieństwo w aspekcie kontynuacji dynamiki wzrostu odwiedzających w kolejnych cyklach.

Podobne wnioski odnoszące się do możliwej kontynuacji cyklu wysuwają A. Kapczyński i A.R. Szromek, którzy zauważają tę prawidłowość w odniesieniu do krzywej rozwoju polskich uzdrowisk [Kapczyński, Szromek, 2008, ss. 1035-1037].

Należy jednak zauważyć, iż przypuszczenia co do tego, czy określony przebieg zjawiska wskazuje na kontynuację dotychczasowego cyklu, czy też mamy do czynienia z nowym cyklem ewolucyjnym, jest niezwykle trudne do udowodnienia w momencie trwania procesu ewolucji. Pewne przesłanki weryfikujące stawiane hipotezy mogą jednak wynikać z analizy oddziaływania zdarzeń zaburzających dotychczasowy cykl.

I tak, wracając do rozwoju ruchu turystycznego w Kopalni Soli Wieliczka należy stwierdzić, iż pierwsze z dwóch kluczowych zdarzeń w analizowanym okresie, miało charakter czynnika zewnętrznego w postaci działań nie związanych bezpośrednio z obiektem (szlakiem) turystycznym. Chodzi o działania zbrojne związane z okresem Stanu Wojennego oraz destabilizację państwa w roku 1982.

Natomiast drugie zdarzenie miało charakter wewnętrzny, czyli było bezpośrednio związane ze szlakiem turystycznym, a raczej dostępem do niego. Jest to katastrofa ekologiczna spowodowana wpływem wód w roku 1992 prowadząca do degradacji części złóż i odcięciem dostępu do szlaku. Pewnym sygnałem przemawiającym za rozpoczęciem nowego cyklu są zmiany jakościowe w postaci zmiany struktury produktu, a co za tym idzie zmiany segmentu odbiorców, rodzaju zaspokajanych potrzeb itp. W przypadku braku istotnych zmian produktu bardziej prawdopodobne jest kontynuowanie dotychczasowych faz pierwotnego cyklu rozwoju.

Zasadne wydaje się przyjęcie hipotezy o kontynuacji dotychczasowego cyklu w przypadku, gdy zaistniały czynniki zewnętrzne np. działania wojenne na obszarze kraju recepcji turystycznej⁴. Zazwyczaj nie wprowadzają one zmian w postaci produktu (tu: szlaku turystycznego), a jedynie ograniczają możliwość bezpiecznego uczestniczenia w turystyce. Dlatego wraz z ustaniem oddziaływania czynnika zewnętrznego, dotychczasowy ruch turystyczny może powrócić do fazy, w której znajdował się przed zaistnieniem czynnika (szczególnie gdy obszar turystyczny nie był zarazem obszarem bezpośredniego oddziaływania czynnika).

⁴ Zagadnienie to jest przedmiotem kilku prac, które rozpatrują je zarówno ze względu na negatywne oddziaływanie działań zbrojnych na ruch turystycznych (np. przez ograniczenie bezpieczeństwa podróżowania i pobytu na obszarze turystycznym), ale również w ze względu na fakt wystąpienia znaczącego wzrostu intensywności ruchu turystycznego na obszarze wojennym po ustaniu działań zbrojnych. [por. Weaver, 2000, ss. 151-161].

Odmienne konsekwencje mogą towarzyszyć oddziaływaniu czynnika wewnętrznego (tu: degradacji szlaku), gdyż często wymusza on zmianę postaci produktu (np. przez jego poszerzenie), a tym samym oferta może zostać skierowana również do innej grupy docelowej niż poprzednio lub też zaspokajać inne potrzeby, a tym samym zainteresować nie tylko nowych odbiorców, ale tych, którzy korzystali z produktu już wcześniej.

Obserwacja szeregu czasowego liczby odwiedzających szlak turystyczny Kopalni Soli w Wieliczce nie daje obecnie możliwości weryfikacji stawianych hipotez zarówno ze względu na złożoność procesu, jak też ze względu na zaistnienie obu czynników w niewielkim odstępie czasu. Jednakże załamanie trendu w latach 1986-1988 i prawdopodobne konsekwencje próby zwiększenia zainteresowania odbiorców widoczne w latach 1990-1991, mogą sugerować kontynuację dotychczasowego cyklu i fazy upadku, która miała przerozdić się w fazę odrodzenia. Dalsza obserwacja realizowanych zmian nie była oczywiście możliwa ze względu na wystąpienie zdarzenia degradującego niektóre złoża. Paradoksalnie, fakt ten mógł się jednak przyczynić do bardziej radykalnej zmiany postaci produktu (szlaku), a tym samym spowodować zainicjowanie nowego cyklu, którego kolejne fazy rejestrowane są obecnie.

Identyfikacja aktualnej fazy rozwoju obiektu jest obecnie niemożliwa, gdyż choć współcześni badacze wymieniają wiele wskaźników charakteryzujących poszczególne fazy cyklu rozwoju obszaru turystycznego (np. [Buhalis, 2000, ss. 97-116] [Zajadacz, Śniadek, 2011, s. 1031; Szromek, 2010, s. 325]), to pozwalają one określić fazę dopiero z perspektywy całego cyklu. Wydaje się jednak, iż trasy turystyczne w Kopalni Soli w Wieliczce w najbliższych latach będą wymagały podjęcia kolejnych działań stymulujących dalszy rozwój turystyczny (w tym wykorzystania okazji związanej z odbywaniem się imprez masowych, jak np. Mistrzostw Europy w piłce nożnej EURO 2012).

Podsumowanie

Kopalnia Soli w Wieliczce, to niewątpliwie jeden z najatrakcyjniejszych obiektów turystycznych w Polsce. Wydaje się, że znaczenie ekonomiczne i kulturowe tego obiektu nie wymaga podkreślania, ani nawet formułowania wielu argumentów. Bogata historia tego miejsca, walory edukacyjne i kulturowe, swoisty klimat, to tylko niektóre cechy dopełniające opis znaczenia turystycznego tej atrakcji. Fakt przyjmowania około 1 mln turystów rocznie jest również dowodem ogromnego znaczenia Kopalni Soli w rozwoju turystyki w Polsce.

Burzliwe dzieje tras turystycznych kopalni dowodzą, iż osiągnięcie ich obecnego znaczenia ekonomiczno-społecznego wiązało się z wieloma momentami dramatycznymi i trudnymi zmianami. Przegląd wydarzeń zwią-

zanych z kopalnią oraz przebieg symptomatycznej krzywej jej rozwoju turystycznego skłaniają ku refleksji, iż w perspektywie dotychczasowej historii działalności turystycznej kopalni trudności jakie napotymano miały charakter przejściowy. Wydaje się nawet, że wystąpienie niektórych zdarzeń losowych (np. wyciek wody odcinający dostęp do trasy turystycznej) wymusiły nieuniknione zmiany rozwojowe w kopalni. Umożliwiło to kontynuację rozwoju turystyki w obiekcie.

Obserwacje kształtowania się krzywej liczby odwiedzających trasy turystyczne w kopalni wskazują na możliwość ustabilizowania się jej na poziomie 1 mln odwiedzających (choć obecnie pojemność turystyczna tej atrakcji to 1,3 mln turystów). Jest to jedynie prognoza wynikająca z dotychczasowego przebiegu zjawiska. Dalszy rozwój turystyczny Kopalni Soli w Wieliczce będzie uzależniony od wielu czynników. Wśród nich z pewnością będą działania promujące istniejące szlaki turystyczne, ale również efekty kreatywnego podejścia do kształtowania produktu turystycznego kopalni. Przykłady takich działań są już widoczne m.in. za sprawą wykorzystania ekspozycji będącej w przeszłości scenografią do popularnych filmów fabularnych (takich jak *Seksmisja*).

Piśmiennictwo

- Buhalis D. (2000), *Marketing the Competitive Destination of the Future*, Tourism Management, 21: 97-116.
- Butler R.W. (1980), *The Concept of the Tourism Area Cycle Evolution: Implications for Management of Resources*, The Canadian Geographers, 24(1): 5-12.
- Corak S. (2006), *The modification of the tourism area life cycle model for Re(inventing) a destination: the case of the Opatija Riviera, Coratia*, [w:] R.W. Butler (red.), *The tourism area life cycle. Vol.1 Applications and modifications*, Channel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto, ss. 271-287
- Gormsen E. (1981), *The spatio-temporal development of international tourism: attempt at a centre-periphery model* [w:] *La Consummation d'Espace par le Tourisme et sa Preservation*. CHET, Aix-en-Provence, ss. 150-170.
- Gunn C, Rusk C.A. (1977), *Tourism Planning*, Crane Russak and O, New York.
- Kapczyński A., Szromek A.R. (2008), *Hypotheses concerning the development of Polish spas in the years 1949-2006*, [w:] Tourism Management, 29: 1035-1037.

- Kotler P., Turner R.E. (1993), *Marketing management*, Prentice-Hall, Canada.
- Kruczek Z. (2006), *Promocja atrakcji turystycznej na przykładzie Kopalni Soli w Wieliczce*, [w:] *Strategia rozwoju turystyki w Polsce na lata 2007-2013, założenia teoretyczne jako inspiracja dla praktyki*, AWF, Warszawa, ss.131-135.
- Kruczek Z. (2010), *Wykorzystanie cyklu Butlera do interpretacji rozwoju uzdrowisk na przykładzie Żegiestowa-Zdroju*, [w:] A. Szromek (red.), *Uzdrowiska i ich znaczenie w gospodarce turystycznej*, Monografia nr 5, Proksenia, Kraków, ss. 41-53.
- Lundtrop S., Wanhill S. (2001), *The resort lifecycle theory. Generating Processes and Estimation*, *Annals of Tourism Research*, 28 (4): 947-964.
- Lundtrop S., Wanhill S. (2006), *Time Path Analysis and TALC Stage Demarcation*, [w:] R.W. Butler (red.), *The tourism area life cycle Vol.2 Conceptual and theoretical issues*, Chanel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto.
- Opperman M. (1993), *Tourism space In developing countries*, *Annals of Tourism Research*, 20 (3): 535-560.
- Pearce D. (1995), *Tourism today. A geographical analysis*. Second edition, Longman Publishing Group, Essex.
- Plog S.C. (2001), *Why Destination Areas Rise and Fall in Popularity*, *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42: 13-24.
- Plog S.C.(1974), *Why Destination Areas Rise and Fall in Popularity*, *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 14: 55-58;
- Rączkowska I. (2003). *Ruch turystyczny w Kopalni Soli „Wieliczka” – początki, rozwój i perspektywy*, *Folia Turistica*, 14: 81-102.
- Szromek A.R. (2010), *Cykliczność rozwoju uzdrowisk na przykładzie uzdrowisk polskich* [w:] A.R. Szromek (red.), *Uzdrowiska i ich znaczenie w gospodarce turystycznej*, Proksenia, Kraków, ss. 17-40.
- Szromek A.R.(2010), *Rozwój obszarów turystycznych i uzdrowiskowych w koncepcjach S.C. Ploga i R.W. Butlera*. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej w Gliwicach Nr 54, Seria: Organizacja i Zarządzanie: 313-330
- Weaver D.B. (2000), *The Exploratory War-distorted Destination Life Cycle*, *International Journal of Tourism Research*, 20: 151-161
- Zajadacz A., Śniadek J. (2011), *Cykl życia obszaru turystycznego – studium przypadku regionu leszczyńskiego* [w:] A. Rapacz (red.) *Gospodarka Turystyczna w regionie*, Wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław 2011, ss. 1029-1041

Publikacja powstała w ramach projektu badań własnych 3709/B/H03/2011/40 „Wskaźniki funkcji turystycznej obszaru recepcji turystycznej”. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki.